

HISTORICKÝ VÝVOJ FARMACEUTICKÉHO VZDELÁVANIA VO VZŤAHU K ÚZEMIU DNEŠNÉHO SLOVENSKA OD 14. STOROČIA DO ROKU 1918

(Prvá časť)

Anton BARTUNEK

Abstract: *Historical development of pharmaceutical education in relation to the territory of Slovakia from the 14th century until 1918 (first part).* From the beginning of the era of the classical European pharmacy (in Slovakia since the 14th century) until 1770, was the training of pharmacists in our country essentially treated as craftsmanship in the sequence of the apprentices (tiro) - journeyman (sodales) - patron. Both theoretical and practical instruction lasted for four years and took place in the pharmacy environment. In the period of enlightenment, this system had gradually changed through several reforms. After the Jesuit University of Trnava was taken under the administration of the state and the establishment of its medical faculty (1770), Generale Normativum in re Sanitatis ordered that new medical practitioners and pharmacist practitioners were required to pass a test of their expertise at this faculty. It could be preceded by an optional three-month course (1772), changed from 1774 to compulsory. Since 1775 it has been extended to one year study. Qualification for admission to thyroid practice was gradually tightened. In 1851 the study of pharmacy at the university was prolonged for another two years and in this form it continued until the establishment of the 1st Czechoslovakia in 1918.

Key words: Education of pharmacists, Apprentice - journeyman – patron, University of Trnava - medical faculty, education reform.

ÚVOD

Podobnými premenami, akými sa uberal zložitý vývoj slovenskej farmácie, teda lekárnictva, ktorého počiatky u nás v podobe kláštorného liečiteľstva kladieme do 10. stor. (Rád sv. Benedikta z Nursie v kláštore sv. Hypolita na Zobore pri Nitre) a vo forme lekárni vlastnených civilnými lekárnikmi do 14. stor. (1310 Bratislava, 1394 Košice), môžeme charakterizovať aj historický vývoj vzdelávania farmaceutov, lekárnikov, žijúcich v období posledného tisícročia na území dnešného Slovenska.¹ Lekárnictvo samotné ako povolanie a v jeho rámci aj vzdelávanie osôb, ktoré sa touto činnosťou zaoberali, môžeme na základe poznatkov o ich historickom vývoji v celoeurópskom kontexte označiť za výrazne konzervatívne. Jeho vnútorné pomery i vonkajšie prejavy sa v priebehu stáročí menili, vyvíjali iba veľmi pozvoľna. Toto tvrdenie platí v plnom rozsahu pre všetky tri jeho vývojové štádiá, ktoré zaraďujeme ešte do obdobia liečiteľstva, ale čiastočne aj štvrtého štádia, keď sa už vymanilo z liečiteľstva a pre ktoré sa v kruhoch farmaceutických historiografov ustálilo pome-

1 RUSEK, Václav, KUČEROVÁ, Mária. *Úvod do studia farmacie a dějiny farmacie*. Praha : Avicenum, 1983, s. 105, 116.

Lekáreň v 15. stor. V popredí lekárnik, vpravo jeho pomocník na hlavici tzv. lekárnického stĺpa z obdobia okolo roku 1440 v Dubrovniku

novanie „éra klasického európskeho lekárnictva“, resp. „éra klasickej európskej lekárne“. Na našom kontinente trvala od 12. storočia do začiatkov 19. storočia, v podmienkach Slovenska (resp. Uhorska) od 14. storočia do polovice 19. storočia. V prostredí európskej a identicky aj našej farmácie je tento stáročia trvajúci časový úsek charakteristický tým, že lekárnictvo, farmácia je tu v skutočnosti totožné s lekárnenstvom. Znamená to, že kompletne celá farmaceutická činnosť sa v tomto čase odohrávala v plnom rozsahu v prostredí lekárne – zber a spracovanie liečiv, výdaj a laboratórna príprava farmák, ich skladovanie (uchovávanie), kontrola i vzdelávanie budúcich pracovníkov lekární. Do istej miery sa ako výnimka z tohto pravidla začalo v druhej polovici tejto éry postupne z lekárnenstva

vyčleňovať práve farmaceutické vzdelávanie – začalo sa rodiť nové, relatívne samostatné odvetvie farmácie ako jedno z jeho špecifických odnoží, ktoré sa od počiatkov existencie farmaceutickej činnosti na našom kontinente i území Slovenska uskutočňovalo vo forme postupnosti učen – tovariš – patrón v plnom rozsahu a výlučne na pôde lekární v gescii ich majiteľov.

Po roku 1770 nastal v prostredí osvietenského štátu v jeho vývoji radikálny zlom: jeho časť – nielen úradná kontrola jeho kvality, ale aj samotný pedagogický proces – sa čiastočne presunul z inštitútu lekárne na univerzitnú pôdu. Konkrétne sa odohrával v pôsobnosti lekárskej fakulty, predovšetkým na jej katedre botaniky, chémie a farmakológie.

Celý vývoj vzdelávania farmaceutov bezprostredne súvisel s vývojom spoločnosti, s danými sociálno-ekonomickými a politickými podmienkami, pod vplyvom ktorých sa formoval.

Dlhý čas určovalo jeho smer vývoja obdobie scholastiky, počas ktorého ešte stále ako nemenná dogma bolo uznávané učenie starovekých i ranonovovekých grécko-rímskych autorít počnúc Hippokratom a Galenom a končiac osobnosťami laickej Salernskej lekárskej školy z obdobia 9. – 12. stor. po Kristovi.

Po koncile v Tours v roku 1163 cirkev – na základe skúseností s prílišným a puzvolným zosvetšňovaním kláštorného života pod vplyvom rozširovania mníšskeho liečiteľstva a z neho plynúcich príjmov („z dôvodu svetského zisku“) – zakázala cirkevným osobám vykonávať liečiteľskú prax.² Konečne roku 1219 vyšiel pápežským dekrétom aj zákaz zanedbávania cirkevných povinností duchovenstvom kvô-

2 VOJTOVÁ, Marie a kol. *Dějiny československého lékařství*. Svazek I. - do r. 1740. Praha : Avicenum, 1970, s. 53.

li štúdiu medicíny. Významný pokrok vo vzdelávaní zdravotníckeho personálu zrealizoval cisár Roger II. Sicílsky (1095 – 1154), ktorý prikázal, aby tí z laikov, ktorí chcú praktizovať liečiteľstvo, boli vyskúšaní kráľovskými úradníkmi.³ Jeho vnuk (a zároveň vnuk Fridricha I. Barbarossu) Fridrich II. (1194 – 1250) to ešte sprísnil tým, že ich mali vyskúšať „majstri zo Salerna“.⁴ Salerno bolo už v 10. stor. najznámejšie európske liečiteľské centrum. Najdôležitejším učebným textom tejto školy bolo *Regimen Sanitatis Salernitatum*,⁵ ktorého autorom bol zrejme Arnold z Villanovy.^{6, 7} Kvôli lepšiemu zapamätaniu bola celá táto učebnica skoncipovaná vo forme 842 veršovaných riadkov.

Významným medzníkom v odbornom a spoločenskom postavení budúcich lekárníkov a lekárov tých čias sa stal študijný poriadok, ktorý pre Salernskú lekársku školu vydal v roku 1240 Rex

Romanorum, cisár Svätej ríše rímskej nemeckého národa, už zmienený Fridrich II. Práve on sa stal prvým európskym panovníkom, ktorý touto formou prejavil záujem o vzdelávanie osôb, pôsobiach v oblasti starostlivosti o zdravie človeka. Tento študijný poriadok bol potom začlenený do zákonníka, vydaného ešte roku 1231 Fridrichom II. pod názvom *Constitutiones regni Siciliae*, zvaného aj *Liber Augustalis*.⁸

Okrem iného v ňom Fridrich II. z úradnej moci oficiálne a de iure rozdelil dovtedy jednotné zdravotnícke povolanie – liečiteľstvo – na dva samostatne sa vyvíjajúce odvetvia, na farmáciu a medicínu, realizovanú dvomi samostatne sa etablovujúcimi povolaniami – povolaním lekárnika a lekára.⁹ Tento zákonník sa stal v priebehu

Fridrich II. na súdobej ilustrácii

- 3 VOJTOVÁ, Marie a kol. *Dějiny československého lékařství*. Svazek I. - do r. 1740. Praha : Avicenum, 1970, s. 50; SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 96.
- 4 SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 50.
- 5 SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 90.
- 6 DUINOVÁ, Nancy, SUTCLIFFOVÁ, Jenny. *História medicíny*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 1997, s. 27.
- 7 VOJTOVÁ, Marie a kol. *Dějiny československého lékařství*. Svazek I. - do r. 1740. Praha : Avicenum, 1970, s. 125.
- 8 MEZ - MANGOLD, Lydia. *A history of drugs*. Basel, F. Hoffmann-La Roche, 1971, 82. Pozri tiež: DUIN, Nancy - SUTCLIFF, Jenny. *A History of Medicine*. London : Morgan Samuel Editions, 1992, 24-27.
- 9 COWEN, David L. - HELFAND, Wiliam, H. *Pharmacy. An Illustrated History*. New York : Harry N. Abrams, Inc., 1990, 55.

Vzhľadom na pripravované bádanie o vývoji farmaceutického vzdelávania v rokoch 1918 – 2018 a na existujúcu historickú kontinuitu vo vzdelávaní farmaceutov, je potrebné v záujme pochopenia celého tohto zložitého vývojového procesu venovať v tejto práci priestor obdobiu, ktoré predchádzalo časovému úseku vymedzujúceho našu budúcu tému, teda obdobiu posledného storočia, začínajúceho rokom 1918, resp. vznikom I. Československej republiky. Vzdelávanie farmaceutov v prostredí nového štátu, hlavne v jeho západnej časti, nezačínalo od nuly, nestálo vo vzduchoprázdne, malo svoje dlhoročné tradície. Iná situácia panovala na Slovensku. Je nespochybniteľné, že formy a spôsoby vzdelávania lekárníkov, pôsobiach na našom teritóriu v uvedenom čase, boli po roku 1918 niekoľko desiatok rokov v plnej miere ovplyvňované veľmi nepriaznivými, ba až katastrofálnymi podmienkami, ktoré slovenská časť republiky dostala v oblasti lekárnictva z národného hľadiska do vienka, resp. ktoré zdedila z prostredia Uhorska, zo zaniknutého duálneho štátu.

Historický vývoj farmaceutického vzdelávania u nás môžeme v týchto intenciách rozdeliť na tri samostatné periódny:

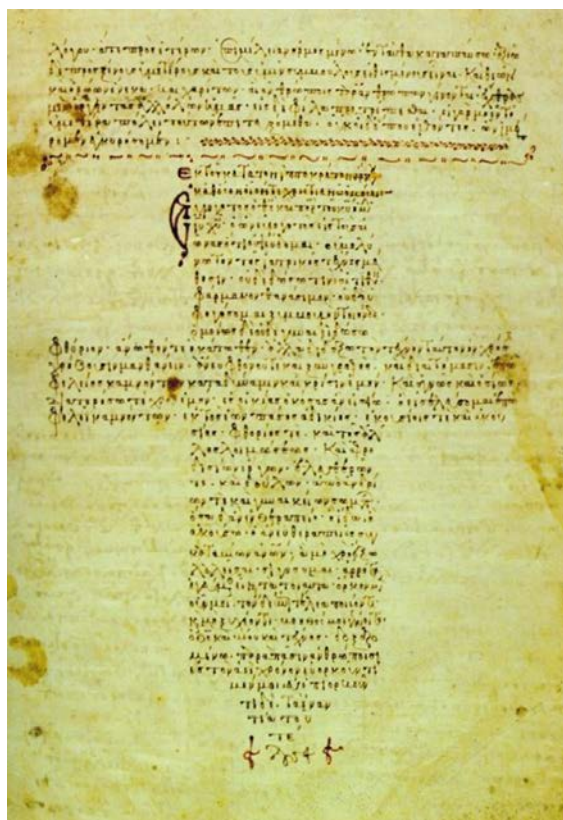
1. obdobie od vzniku éry klasickej európskej lekárne u nás, teda od 14. stor. do roku 1770
2. obdobie od roku 1770 do roku 1918
3. obdobie od roku 1918 do súčasnosti

1. VZDELÁVANIE SLOVENSKÝCH FARMACEUTOV OD 14. STOROČIA DO ROKU 1770

Táto perióda je charakteristická tzv. remeselným spôsobom vzdelávania. Hoci sa od počiatku svojej existencie lekárnictvo všeobecne považovalo viac za umenie (*ars pharmaceutica*) než za obyčajné remeslo a jeho predstavitelia – lekárnici – disponovali nepomerne priaznivejším spoločenským statusom, než napr. barbieri, felčiar, ránhojiči, chirurgovia, či iní remeselníci, pre zaužívaný spôsob prípravy adeptov na túto profesiu nepoznáme iný, prijateľnejší termín. Z celoeurópskeho hľadiska neboli sprvu pravidlá výučby lekárnických učňov a tovaríšov jednotné, podliehali skôr teritoriálnym zvyklostiam. Je isté, že do stredoeurópskeho priestoru dlhodobo prúdili nové liečiteľské a v ich rámci aj farmaceutické poznatky z mediteránnej oblasti, ktorá bola v tomto smere už od čias starovekého Grécka a Ríma, cez bohaté liečiteľské tradície benediktínskej rehole a salernskej lekárskej školy najrozvinutejšou na našom kontinente. Do strednej Európy i na naše územie difundovali ako úplne

*Lekáreň z obdobia gotiky – lekárenský
učeň vpravo*

*Hippokrates a Galenos na ilustrácii
z obdobia starého Ríma*

Byzantský rukopis Hippokratovho spisu z 12. stor.

nové, netradičné prvky hlavne najprv prostredníctvom vandrujúcich lekárnikov talianskeho a neskôr nemeckého pôvodu.¹² Práve títo lekárnici boli prví, ktorí sa usadzovali nielen na území Slovenska, ale vôbec v celej stredoeurópskej oblasti. Postupne sa tu etablovali, zapustili korene a zžili sa s domácim prostredím. Okrem materiálnych prostriedkov na farmakoterapiu, nových liečiv a liečivých prostriedkov, nástrojov a zariadenia na prípravu liekov, importovali k nám aj svoje farmaceutické znalosti, skúsenosti a zručnosti, potrebné pre činnosť v lekárenskom laboratóriu. V ďalšom období smerovali už povinné vandrovky našich lekárenských tovarišov predovšetkým na územia, spadajúce pod nemecký kultúrny, jazykový i profesionálny vplyv. Od raných čias je historický vývoj nielen nášho, ale aj lekárnictva dnešných stredoeurópskych krajín (Nemecko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Rakúsko, vo veľkej miere Poľsko) v plnom rozsahu totožný, identický. Medzi týmito územiami nejestvovali v tomto období neprekonateľné bariéry, brániace voľnému pohybu osôb, myšlienok, znalostí a zvykov. Je prirodzené, že týmto stáročia udržiavaným vplyvom podliehali aj vzdelávacie zvyklosti, ktoré sa časom ustálili do záväznej podoby, platnej až do čias, kým sa štát – habsburská monarchia – vo svojej osvietenskej forme nezačal vážne zaoberať reguláciou a usmerňovaním vývoja dovedy zanedbávanej oblasti verejného zdravotníctva.

12 RUSEK, Václav a kol. *Kapitoly z dějin československé farmacie*. Bratislava, 1970, 19-20.

Prijatiu nového adepta na lekárnické vzdelávanie predchádzala starostlivá selekcia, výber. Patrón si vopred overoval prostredie z ktorého budúci učeň pochádzal, sociálny status jeho najbližších príbuzných a ich renomé v spoločnosti. Schopnosť učňa prispôbiť sa novým požiadavkám a nárokom bola rozhodujúcim kritériom jeho budúceho uplatnenia v prostredí lekárne, ktoré sa vo viacerých smeroch dramaticky odlišovalo od zaužívaných zvyklostí a pravidiel, s ktorými bol dovtedy konfrontovaný. Formovanie odborného, profesionálneho profilu budúceho lekárnika bolo samozrejme záležitosťou jeho postupného niekoľkoročného vzdelávania v prostredí lekárne. Na druhej strane nový adept prichádzal do tohto prostredia už s istými, jemu vlastnými charakterovými a morálnymi vlastnosťami, ktoré mu vstúpili do jeho sociálneho zázemia. Preto obsahom kritérií, ktoré boli kladené na výber budúceho lekárnika, sa v prvom rade stali požiadavky na jeho bezprostrednú i budúcu morálnu bezúhonnosť: od nej do veľkej miery záviselo renomé a tým aj prosperita lekárne jeho patróna. Tieto kritéria sa v európskych pomeroch formovali niekoľko storočí a teoreticky sa nimi už na úsvite éry klasickej európskej lekárne zaoberali viacerí významní farmaceuti. Skúmanie potrebných vlastností, akými by mali disponovať aj príslušníci ďalších profesií, neobišlo ani medicínu. Už v antic-kom liečiteľstve sa touto otázkou zaoberali Hippokrates i Galenos. Prvý z nich vo svojom spise Zákon¹³ stručne zhrnul odborné a morálne požiadavky na súvekeho lekára. Galenos sa nimi zaoberal dokonca až v dvoch spisoch: Ako spoznať najlepšieho lekára a Najlepší lekár je aj filozofom.¹⁴ Túto otázku nezanedbal ani anatóm Riolan jr. (1577 – 1657), nasledovník slávneho Vesalia.¹⁵

Azda prvým z tých, ktorých zaujali nároky na potrebu etického a profesionálneho rozmeru profilu farmaceutov bol Saladin z Ascula (Ascoli, Taliansko). Jeho spis prvýkrát vyšiel v hebrejčine, do latinského jazyka bol preložený a vydaný v roku 1488 v Bologni ako Rukoväť lekárnika – *Compendium aromatariorum*.¹⁶ Vo svojom diele podrobne formuloval prísne požiadavky, ktoré sa kládli na morálny profil lekárnikov, v dnešnej terminológii teda určil akýsi súveký etický a deontologický kódex profesie farmaceuta. Saladin tu na dlhý čas kodifikoval dobové požiadavky na osobnosť budúceho lekárnika slovami: „Lekárnik nemá byť ani chlapec, ani príliš starý, ani pyšný, ani nadutý, ani ženským, ani ješitnosti oddaný. Neoddávaj sa hrám, ani vínu, buď zdržanlivý a nevenuj sa ani vo voľných chvíľach pitkám a hodovaniu, ale buď snaživý, triezvy, ochotný a poctivý a boj sa Boha a vlastného svedomia. Buď poriadny, zbožný a spravodlivý, zvlášť k chudobným. Buď dobre školený a skúsený vo svojom umení. Nebuď neskúseným nováčikom, ktorý má čo do činenia s ľudským zdravím, ktoré je najdrahšie zo všetkých vecí na svete.

13 Law. In *Hippocrates. Volume II*. Cambridge - London, 1998, 236-266.

14 ŠIMON, František. Obraz ideálneho anatóma v diele Jeana Riolana jr. In *Zborník z 21. sympózia z dejín farmácie*, Košice, 6. 10. 2016. UVLF Košice, 2017.

15 ŠIMON, František. Obraz ideálneho anatóma v diele Jeana Riolana jr. In *Zborník z 21. sympózia z dejín farmácie*, Košice, 6. 10. 2016. UVLF Košice, 2017.

16 SALADIN di Asculi. *Compendium Aromatariorum*. Bologna, Henricus de Harlem at Johann Walbeck pour Benedetto Faelli, 1488. Autor, uvádzaný aj ako Saladino Ferro d'Ascoli, je v anglosaskej literatúre označovaný ako «leading pharmacist of his time». Jeho publikáciu poznali lekárnici Európy až do 18. storočia.

Jacobus Sylvius. Súveká rytina

Podobizeň V. Cordu

Nebuď lakomým ani milovníkom peňazí...^{17, 18} Saladin ďalej odporúča, aby sa lekárnici oženili, čím sa ako mladí usadia a budú riadne žiť na chválu Božiu a na nasledovanie svojich priateľov.

V podobnom duchu vystupoval podľa niektorých autorov aj Francúz Jacob Sylvius (1478 – 1555), anatóm, ktorý svoje v podstate takmer identické úvahy údajne rozvinul v spise *Spôsoby prípravy liečivých prípravkov* (*Methodus medicamenta componendi...*),¹⁹ konkrétne v stati *Akým mužom má byť lekárnik* (*Qualem virum pharmacopolam esse conveniat*). Spis vydal Sylvius v roku 1541 a opakovane aj v roku 1548 v holandskom Leidene.²⁰ Medzitým v roku 1546 v bavorskom Norimberku iný znamenitý autor – Valerius Cordus, vydal prácu *Pharmacorum omnium, que quidem in usu sunt...*²¹ Práve v tejto publikácii sa ale nachádza kapitola s úpl-

17 BARTUNEK, Anton, ŠIMON, František. Obraz dobrého lekárnik v diele Saladina z Ascola a Valeria Corda. In *Česká a slovenská farmacie*, 2017, 6, s. 77-78.

18 SALADIN de Asculo. *Compendium Aromatariorum*. Leipzig : Ambrosius Barth, 1919, s. 5-6.

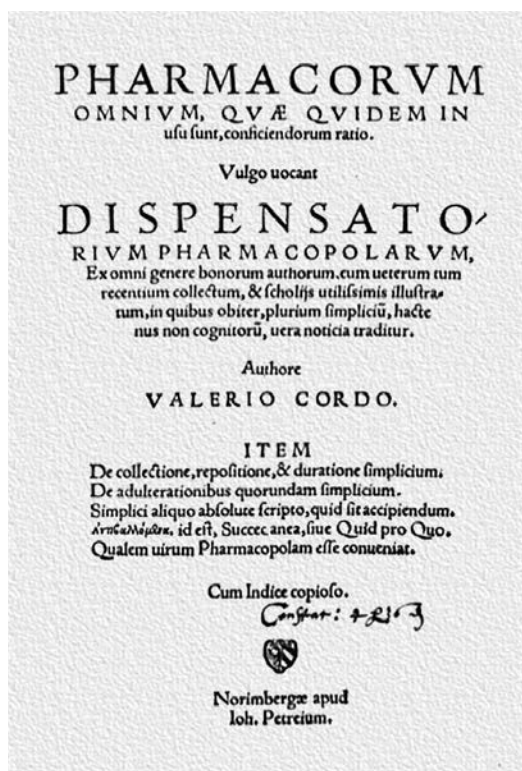
19 SYLVIVS, Jacobus. *Methodus medicamenta componendi, et simplicibus indicio summo delectis, & arte certa paratis, quatuor libri distributa.*, 1541. Druhé vydanie vyšlo v roku 1548 v holandskom Leidene (Apud Joan. Tornesium & Gulielmum Gazeium, Lugduni, 1548). Autor, francúzsky anatóm, je v literatúre známy aj pod menami Franciscus Sylvius, Jacobus Sylvius, Jacques Dubois alebo Francesco De la Bois.

20 Žiaľ, ani v prvom vydaní z roku 1541, ani vo vydaní z roku 1548 (378 číslovaných strán plus nečíslované strany Indexu, spolu knihy I. - IIII.) som túto stať nenašiel.

21 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546. Kapitola *Qualem virum...* sa nachádza na stranách 271-273. Jeho preklad z latinčiny do

Titulná strana *Methodus medicamentorum*
z roku 1548

Titulná strana *Dispensatorium Valerii Cordi*
z roku 1546

ne identickým názvom – *Qualem virum pharmacopolam esse conveniat* – aká je pripisovaná aj Sylviovi. Cordovo dielo je viac rozšírené a známe pod skráteným názvom *Dispensatorium Valerii Cordi*. Jeho práca bola dobre známa aj v našich končinách. Na základe podrobného štúdia a porovnávania tvrdenia viacerých autorov sa zdá, akoby bolo ideové spojenie Sylvia i Cordu takmer dokonalé, Cordus by sa tak bol v plnej miere stotožnil s o pár rokov staršími údajnými Sylviovými myšlienkami. V súčasnosti je však už isté, že existencia rovnomennej kapitoly v diele Sylvia i Cordu je mylná: prvotnú zavádzajúcu informáciu si ďalší autori neoverili a tento údaj vo svojich prácach desiatky rokov ďalej nekriticky preberali. Sylvius sa na tému etického a mravného profilu lekárnikov síce vyjadroval, ale v diele *Pharmacopoea* z roku 1548, a nie vo vyššie spomenutej práci²².

slovenčiny, teda aj nižšie uvedené citácie, realizoval v roku 2017 doc. PhDr. František Šimon, PhD. Ďalšie vydanie Cordovho dispensatória vyšlo s výrazne odlišným názvom v roku 1592: *Pharmacorum omnium, que in usu potiss. sunt, componendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium sive antidotarium. Ex optimis autoribus tam recentibus quam veteribus collectum, ac scholiis utilibus illustratum, in quibus inprimis simplicia diligenter explicantur. Norimbergae, Apud Christophorum Lochnerum et Johannem Hoffmannum. Anno MDXCII.*

22 SYLVIVS, Jacobus. *Pharmacopoeae libri tres*. Lugduni apud G. Rovillium, 1548.

371 QVALEM VIRVM PHARMACOPOLAM ESSE conueniunt.

Agnum prædium, humane imbecillitati in Medicina situm est, ut Homerus omnium poetarum præstantissimus, Medicum non sine causa *Μηδιν εὐρυς ἀλμα* pronunciaſſe uideatur. Verum huius laudis, ut nunc quædam medicina administratur, non exiguam partem Pharmacopola sibi uendicat, cum sit Medici, quali dextera manus, pericliteturq; ipsius culpa sæpe, non solum ægri ualendo, uerum etiam Medici, quantumuis præstantis fama & existimatio. Quum ea, quæ Medicus recte præscribit, parum dextre exequitur, aut materia uititur exoluta, aut adulterata. Inde enim frequenter accidit, ut æger uel non iuuetur omnino, uel quod multo penius est, etiam lardatur. Medicus autem, præterquam quod pro imperito habetur, etiam in errorem ducitur, dum se aut de morbo non recte iudicat, aut non debitam medicinam administrat, ut ipse fiat. Quare non temere quemlibet ad huius muneris functionem admittere deberent, qui ad gubernacula rerum publicarum sedent. Verum illi ut uolent, suo fungantur officio, nos idoneum Pharmacopolæ paucis delineabimus, ut inceptus & improbus à functione tam periculosa submoueamus, idoneos aut ad hoc munus capessendum alacriores reddamus.

Principio, Latine lingue non uulgari tantum, sed ad mundiciæ & proprietatem usq; peritum esse oportet, ut ea quæ erudit Medici, uel ingenerat, uel in specie ipsi præstent, recte & exacte intelligere possit. Neq; confidat se satis instructum esse, si semel uulgarem quandam uitam functionis suæ, quali artificum manuum perdidit. Nam cum multa quotidie noua conficiendum medicinarum ingenia inueniantur, multa etiam ueterum, obliuione sepulta, iterum in lucem eruantur, noua illi itidem quotidie discenda erunt, neq; semper habere poterit aliquem, qui ea ipsi quasi per manus tradat, & ad oculum demonstret, ex eruditiorum uitiorum descriptionibus ea ut discat necesse est. Quare si Latine lingue probe peritus non fuerit, fructu nouorum ingeniorum, aut omnino, aut magna ex parte expertus manebit.

Deinde opus est illi etiam cognitione rerum minime uulgari, aut prostrata, earum præsertim, quæ proprie ad functionem eius pertinent, cuiusmodi sunt simplicia omnia, quorum descriptiones ex præstantissimis authoribus petitas, ad res ipsas conferre debet, donec exactam illorum cognitionem hauriat, & prius imbibat. Cognita uero, uisu, gustu, olfactu, tactu, & alijs debitis modis sæpe ac diligenter examinet, non solum ut falli iuretis adulterata à sinceris, Verum etiam ut præstantiſſima à mediocribus, & mediocria à degeneribus discernere consuecat.

Est & alia causa, cur tam diligenti examine opus sit, quædam enim aliqui graua, & salubria, ob insignem tamen acrimoniam, in uasculis xeris decocta, aut infusum mentis ferre diu tractata, tam terribiliter ac horribiliter uis inde contrahit, ut gustant

372

stant abominanda, & quamuis ualent, uentriculo intolerabilia. Quare hoc quoq; scire debet, quo genere uasculorum, & instrumentorum, unaquæq; medicina, sit coquenda, tractanda, & conferuanda.

Hanc curam, alia quasi huic connexa sequitur, scilicet, ut herbas, flores, fructus femina, radices, debito tempore colligat, & rite reponat, ne uel paræ efficacia sint, uel putrescant, aut minus arefacta, uirtutem omnem amittant.

Habet etiam xes salubri loco sitas, ac uarijs reponendis conferuandisq; accommodatas, nonnulla enim humido, pleriq; calido, quædam sicco, quædam etiam frigido loco rectius conferuatur, quam uarietatem non quælibet domus præstare potest.

Diutius quoq; saltem mediocres, adesse oportet, in primis autem animus liberalis, ab auaritia sordibusq; alienus. Diutius enim hoc præstare poterunt, ut commode habitet, et Medicinas quæ emendæ sunt, suo tempore, quim optimas, coemat. Animus autem liberalis, minimeq; auarus, cauebit, ne compendij, aut lucri sui causa, deteriores uili precio libentius quam præstantissimas paulo largiore, cõparet.

Tam simplicibus medicinis omnibus diligenter collectis, compitis, & repositis, succedit industria compoliarum rite dispensandarum, ubi eum in primis uigilantem & circumſpectum esse oportet. Nec temere confidat ingenio suo, in succedaneis eligendis, sed peritum medicum consulat. Quem etiam omnino, in conficiendis Opiatis, & similibus præstantibus ac magni momenti medicinis, ut præcepto rem & iudicem adhibeat, cui adiungit, si commode fieri poterit, unum & alterum bonum atq; doctum uirum, uel Senatorij ordinis, ut eos habeat ueluti testes suæ diligentie, industriae, ac fidei. Deinde quancq; medicinam, sic rite præparatam, debi

to ac præscripto tempore, fermentari sinat, anteq; eam in usum publici expendat. Nec mirum in eo fides requiritur, in reiciendis simplicibus atq; compitis, quum in istem reponendis & componendis, debet em singulis mensibus, aut lapsus etiam, omnia lustrare, & diligenter considerare, ut corrupta, putria, mucosa, exoluta, & quouis modo inutilia, uel inefficacia reddita, reiciat, bona fide, nec in his querat suum lucrum, quibus ægroto crearetur uitæ periculum, sed sit, ut diximus, animo liberali, & magno, cogit, quæ parum illud damnum, fide sua iam perſpecta, maioris sibi lucri causam fore.

Hæc omnia cum indefessam diligentiam & animum sibi semper præsentem requirant, hoc quoq; obseruare conuenit, ne si alæ, aut similibus ludis deditus, ne compositionibus gaudeat, aut aliqui uinosus uel ebriosus sit, neq; foedis amoribus implicatus teneatur. Alæ enim negligentiam parit, ebrietas errores, obliuionem, & susporem inducit, uis uero amor, etiam ueneficia illi extorquere possit. Quare omnino si fieri potest, maritus sit, cui cum uxore recte cõueniat, liberisq; habeat, quos honeste educare studeat. huiusmodi enim pignoris uoluntatis, uasq; libidines detestabitur, neq; illis fomena sciens subministrabit, & posteritati suæ consulens, bonam conscientiam feruere admittet, nec metu, nec gratia, nec prece, nec precio, ac uili ueneficium impellatur.

Quod si accellerit, uera pietas, hoc est timor Dei, & fides in Christum, caritas erga proximum, & spes future uitæ, omnia erit tutiora, illustriora, & feliciora, tum enim cogitabit. Si quid per negligentiam in uitam, aut ualitudinem proximi peccat

373

peccauero, iudicium Dei non effugiam, quanto minus effugiam, si sciens ac prudens uenenum dederò, abortum procura uero, aut aliq; aliud ingens atq; insigne flagitium dignaueror? Esti humanitas eorum, qui infirmos & ægrotoſos tantè utilitate solent, Christo adeo grata est, ut illud beneficium, in se ipsum collatè esse uisum. Quanto gratior erit illi mea cura, & sollicitudo, cum fructo illa medicinas recte componere, tempus exhibere, & nō propter lucrum tantum, uerum etiam humanitatis respectu operam dare, ut melius habeant & conualescant?

Hæc & similia, si cogitabit, ultro, ac sua sponte, erit humanus, placidus, affabilis, benignus, alacris, in primis autem mitis erga pauperes, & commodus erga imperitos. non enim in eorum ineptias, sed in necessitatem ægroti respiciet. ac Deum omnium inspectorem ac iudicem præ oculis habebit, qui recte agenti longe maiora & beatiora præmia largietur, quam ab ullo mortalium perſolui possint.

F I N I S.

Norimberge, apud Joh. Petreium
imprimetur.

Text Qualem virum

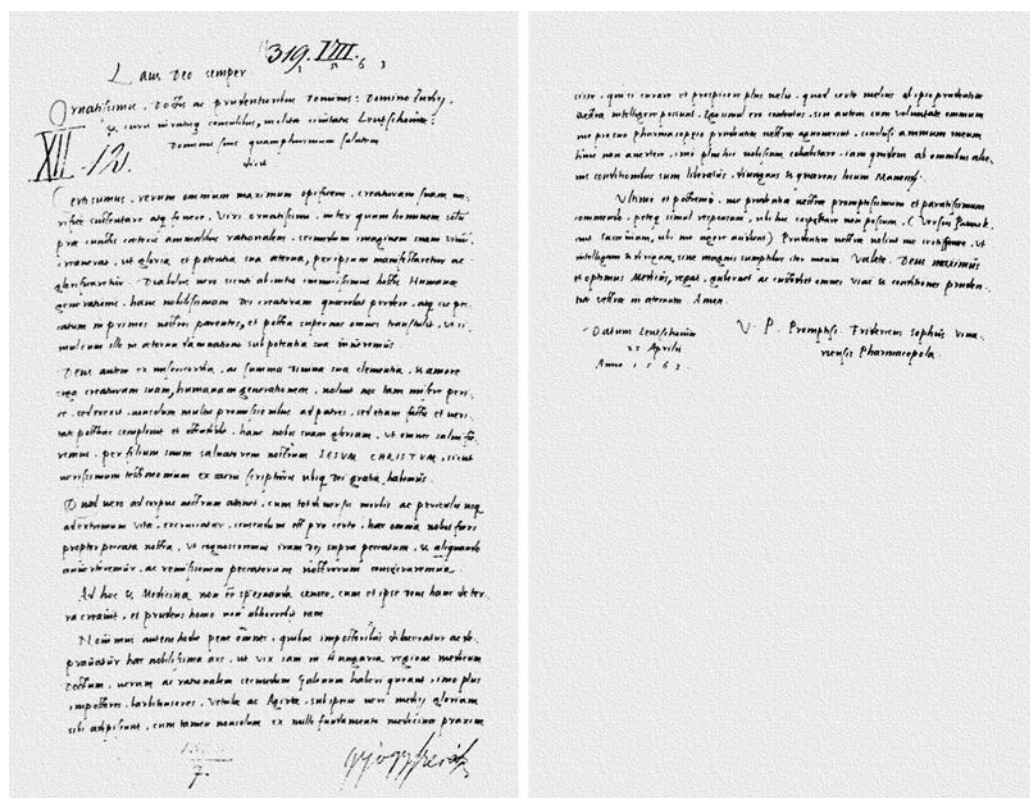
K vzdelávaniu lekárníkov sa vzťahuje Cordovo presvedčenie o nutnej potrebe dobrej znalosti latinčiny: „Najprv treba, aby bol lekárnik znalý nielen ľudovej, ale i odbornej latinčiny, aby mohol správne a presne pochopiť, čo predpisujú skúsení lekári, či už niečo všeobecné alebo zvláštne. Nech si nenahovára, že je už dostatočne vyučený... každodenne sa totiž objavujú nové spôsoby prípravy liekov, mnohé z toho, čo zostalo skryté a zabudnuté po starších autoroch sa derie na svetlo... Preto ak nebude dostatočne znalý latinčiny, zostane celkom alebo z veľkej časti bez plodov nových múdrych učencov.“²³ Nemenšiu pozornosť venuje Cordus nielen dôkladnej znalosti celej palety liečiv (kvalitné zásoby súvekej lekárne dosahovali až okolo 2500 položiek), ale aj spôsob ich spracovávaní, teda prípravy, technologický proces vrátane používania vhodných nádob a nástrojov: „Poznatky získané zrakom, chuťou, čuchom, hmatom a iným príslušným spôsobom musí často a usilovne preverovať a to nielen preto, aby sa naučil rozlišovať pravé od nepravého, sfalšované od nefalšovaného, ale aj najvhodnejšie od priemerného a priemerné od zlého (resp. zvrhlého, „degener“). Existuje ešte ďalší dôvod, prečo je potrebné takého usilovného skúmania. Keď sa niektoré ináč vhodné a zdravé lieky varia v kovových nádobách alebo sa dlho spracovávajú železnými nástrojmi, spôsobujú pre svoju kyslosť hrozný a odpudzujúci zápach, takže sú pre akýkoľvek silný žalúdok neznesiteľné a treba sa im vyhýbať. Preto treba súčasne s liekom vedieť aj to, v akom druhu nádoby a akými nástrojmi sa má liek variť, spracovať a uchovať.“²⁴ V ďalšom texte Cordus vymenúva aj ďalšie povinnosti lekárníkov: správne narábanie so zásobami, ich pravidelnú kontrolu, či nepodľahli skaze, dohodu s lekárom v prípade potreby náhrady predpísaného liečiva, zákaz nakupovania nekvalitných, lacných liečiv, ich výdaja pacientom aj za cenu poškodenia zdravia, teda bezohľadnú honbu za ziskom, pijanstvo, hranie hazardných hier, ľúbostné dobrodružstvá a „prchavé rozkoše“. Dôležitá je zbožnosť, viera v Krista, láska k blížnemu, zákaz výdaja jedov a látok, vyvolávajúcich potrat: „Ak sa nedbanlivosťou previním voči životu a zdraviu blížneho, neujdem spravodlivosti božej a o to menej, ak vedome a zámerne poskytnem jed, napomôžem k potratu alebo zosnujem nejakú inú veľkú nehanebnosť.“²⁵ Cordus nezabudol ani na primerané spoločenské postavenie lekárnika, na kvalitu jeho obydli a potrebu materiálneho zabezpečenia v záujme toho, aby nepodľahol nutkaniu nekvalitného výkonu svojho povolania, šetreniu na získavaní kvalitných liečiv: „Lekárnik má mať aj majetok strednej veľkosti, má byť šlachetný a lakomstvo a chamtivosť mu majú byť cudzie. Majetok je mu schopný zaručiť, aby pohodlne býval a nakúpil lieky v najlepšej kvalite a v čase, v ktorom ich treba kúpiť.“²⁶ Saladinove i Cordove postuláty sa na dlhé stáročia stali stabilnými a nemennými štandardmi civilizovaného európskeho lekárnictva. Ich prazákladom bola Regula

23 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 271.

24 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 271.

25 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 271.

26 CORDUS, Valerius. *Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1546, s. 272.

Levočské memorandum (titulná a posledná strana so Sophusovým podpisom)

Benedicti, ktorú odovzdal svojim nasledovníkom sv. Benedikt z Nursie po založení liečiteľského benediktínskeho rádu v kláštore na Monte Cassino v roku 529 a ktorá sa na svetské pomery adaptovala už v prostredí Salenskej školy v 9. – 12. storočí.

Dôkazom toho, že myšlienky spomenutých autorov, Saladina i Cordu, si veľmi skoro našli uplatnenie a nakoniec aj prispôsobenie na pomery v podmienkach Slovenska, je tzv. Levočské memorandum. Necelé dve desiatky rokov po Cordovi ich v roku 1563 spísal a predložil levočskej mestskej rade weimarský lekárnik Fridrich Klug – Sophus ako súčasť svojej žiadosti o prenájom tamjšej mestskej lekárně.²⁷ Vymenúva tu, podobne ako predošlí autori, potrebu zbožnosti, zhovievavosti, vernosti, dobrého svedomia, čistého života striedmosti a ľudskosti... Aj podľa Sophusa iba lekárnik, oplývajúci týmito charakterovými vlastnosťami, má predpoklady vzdelávať sa na takého lekárnika, ktorý okrem vlastných odborných predpokladov bude riešiť aj opatrnosť pri výdaji liekov a jedov, vyvaruje sa poskytovania abortív, zaistí stálu službu chorým a bude bez výhrad dodržiavať ceny liečiv... Za jednu zo základných povinností lekárnika – patróna považuje Sophus aj starostlivú prípravu a výchovu učňov. Všetky tieto pravidlá boli stovky rokov neoddeliteľnou súčasťou učebného procesu aj v prostredí slovenských lekární.

27 Štátny archív Spišská Nová Ves. Archív mesta Levoča, XII, 12, (1569) et XII, 12/1 (1563).

V úvodných štádiách vzdelávania adeptov na výkon lekárskeho povolania si podobu, profil a dĺžku vzdelávania učňov, tironov (latinsky tiro, grécky tyro) stanovoval individuálne majiteľ výučbovej lekárne sám, v závislosti od svojich potrieb a schopností jemu zverenieho mladíka. Je isté, že vzdelávanie, učňovská (teda tirocinálna) doba trvala niekoľko rokov a nováčik musel ešte predtým nadobudnúť kvalitné predbežné všeobecné vzdelanie a disponovať znalosťami z fyziky, prírodných vied, latinčiny, čiastočne aj gréčtiny, aritmetiky a geometrie. Bolo potrebné poznať dokonale aj príslušné lekárske miery a váhy. Bez znalosti latinčiny nebol výkon lekárskeho povolania mysliteľný. Tieto zásady uviedol vo svojom diele *Lekárnický poriadok*²⁸ (Řád apatykářský) z roku 1591 aj český autor Adam Zalužanský a boli platné prakticky v celom stredoeurópskom priestore.

Prijímanie mladíkov do učňovského vzdelávania bolo samozrejme zo strany patróna dobrovoľné a v plnej miere záviselo od jeho potrieb a jeho ochoty venovať sa záujemcovi o prácu v lekárni: na jednej strane to bola preň istá záťaž, vyplývajúca z nutnosti venovať jeho výučbe potrebné kvantum času, odovzdávať mu svoje vedomosti i skúsenosti, na strane druhej získaval majiteľ postupom času odborne i morálne formujúcu sa pracovnú silu, na ktorú okrem ubytovania a stravy nemusel vynakladať niekoľko rokov prakticky žiadne finančné prostriedky. V prípade prijateľných vzájomných vzťahov sa často tento kontrakt rozvinul do dlhoročnej profesionálnej spolupráce buď priamo v prostredí lekárne, v ktorej výučba prebiehala, alebo ako pomer kolegiálny a partnerský, pre obe strany osožný vzťah dvoch suverénnych majiteľov samostatných lekární.

Budúci učni vstupovali na pôdu lekárne obvykle už vo veku 14 – 15 rokov. Čakali ich dlhoročné, často strastiplné a úmorné povinnosti a bezpodmienečné dodržiavanie prísnych etických, morálnych a náboženských pravidiel, ktoré súviseli nielen priamo s pedagogickým procesom, ktorý sa realizoval súbežne v praktickej i teoretickej rovine, ale aj s vykonávaním elementárnych činností, ktoré si vyžadovala nielen prevádzka lekárne, ale často aj domácnosť majiteľa. Úlohou učňa bolo vykonávanie všetkých činností, ktoré súviseli s upratovaním, udržiavaním poriadku a čistoty, kúrením, donáškou vody, s najhrubšími lekárenskými a laboratórnymi prácami, ku ktorým patrilo hlavne drvenie minerálnych látok v mažiach, zber, ošetrovanie a sušenie liečivých rastlinných drog, ich spracovanie, krájanie, rezanie, úloha poslíčka... Učň musel byť majiteľovi a jeho rodine k dispozícii vo dne i v noci, cez všedný deň i vo sviatok: jediným zaručeným voľným časom bola povinná návšteva bohoslužieb. Bol ubytovaný priamo v priestoroch lekárne, obvykle v jej jedinej vykurovanej miestnosti, určenej na prípravu liekov vo väčších objemoch (hypocaustum). Učň bol povinný okrem toho dodržiavať prísne kontrolované morálne zásady, slušne a oddane sa správať, prejavovať úctu k osobám i majetku, atď. Každý priestupok sa trestal. Tak to vyžadovali spoločenské normy, platné v týchto časoch pre všetky odvetvia ľudskej činnosti a medziľudských vzťahov. Lekárstvo nemohlo byť v tomto smere výnimkou.²⁹

28 RUSEK, Václav a kol. *Kapitoly z dějin československé farmacie*. Bratislava, 1970, 153 s.

29 Napr. Učňovské artikuly prešovského cechu chirurgov a ránhojičov z roku 1769, zapísané v slovenčine (súvekom miestnom dialekte), v artikule č. 6 dokumentujú súveku prísnosť na učňov a uvádzajú: „Aby ty prez pana sveho vedeni a svojej panej žadny Flaster ani

*Lekárenský učeň v období gotiky pri práci
s typicky gotickým mažiarom*

mi znalosťami z oblasti botaniky, prakticky realizovať v lekární zaužívané spôsoby a metódy technológie galenickej prípravy liekov v podobe množstva rôznych aplikáčnych a liekových foriem (pilulae, unguenta, emulsiones, suspensiones, solutiones, suppositoriae, tincturae, infusiones, decocta, aceta medicinalia, pastillae, trochisci, sirupi, olea aetherea, olea vegetabilia, saponess, globulae, emplastra, boli, electuaria, spiritus e vini, confectiones, pulveres, pulveres adpersorii, liquores, theriaci andromachi et mithridati a mnohé iné), musel ovládať rôzne spôsoby skladovania (uchovávaní) liečiv, bezpečnostné pravidlá, musel mať znalosti z účtovníctva a elementárne ekonomické myslenie. Brala sa do úvahy v rovnakej miere aj morálka, poslušnosť, správanie učňa i náboženské cítenie. V takomto postavení bol tiro pripravený na prísnu a povinnú tirocínálnu skúšku. Pokiaľ ju nikdy neabsolvoval alebo nebol na ňu patrične pripravený, zostal počas svojej ďalšej profesionálnej činnosti v pozícii lekárenského pomocníka, ako tzv. „laborans“, či ako „laboratius Pharmacop“,³⁰ teda v podstate robotník, pracovník pre hrubé, najťažšie práce v lekární. V prípade úspešného zloženia tirocínálnej skúšky, odbornej pripravenosti na prácu v lekární, sa mo-

Učňovská doba trvala obvykle 4 – 5 rokov. Jej dĺžka závisela aj od osobných schopností adepta, od jeho charakteru, fyzických a mentálnych dispozícií a usilovnosti. Stupeň jeho nadobudnutých praktických zručností a teoretických vedomostí i jeho správanie sa v plnej miere prejavili počas rutinných, denno-denne vykonávaných prác a postupne s jeho pribúdajúcimi vedomosťami a zručnosťami aj pri príprave simplícií (jednoduché liečivá) a kompozít (liečivé prípravky, realizované určeným viac alebo menej zložitým technologickým procesom z viacerých komponentov). Kvalitu práce učňa si mal možnosť bezprostredne a priebežne overovať jeho patrón.

Pred záverečnou periódou tirocínálnej praxe musel učeň disponovať hlboký-

žadnu masť, ani žadne Unguentum, anebo cokolvek jest vo Officine, pokryjome nepredaval, ani žadneho Patienta na svoju stranu nehojil, nebo když to učiniš, budeš odehnany a honesto Contubernio jako nepoctivy“. Možno predpokladať, že v podobnom duchu sa tradovali aj pravidlá správania, určené pre lekárnických učňov. Štátny archív Prešov, pobočka Prešov (ŠA Prešov, pob. Prešov) mag. Prešov, Krabica cechu holičov a ránhojičov (Balbierer und Wundartzte), 1647, overené v rokoch 1664 a 1688. In *Articuli Tyronum Honesti Contubernii Chyrurgorum*, 1769.

30 Takéto latinské pomenovanie profesie pomocného lekárenského pracovníka uvádza napr. rímskokatolícka úmrtná matrika pre istého Jána Topora (1779 – 1849), zamestnanca jednej z vtedajších prešovských lekární. ŠA Prešov, pob. Prešov. R.-kat. farský úrad, úmrtná matrika, 1827 – 1853.

Lekárnskí uční a tovariši pri práci v lekárni 16. stor. Vľavo lekárnik a lekár (sediaci)

Lekárnik (vpravo) a jeho tirón pri práci (za ním vpravo)

hol jej absolvent rozhodnúť: buď hierarchicky ustrnul v novonadobudnutej pozícii, o stupeň vyššej než učení, teda v postavení tovariša (sodales), čiže najbližšieho, ale stále submisívneho spolupracovníka svojho patróna alebo si našiel totožné miesto v inej lekárni. V závislosti od svojich vyšších ambícií si tiež mohol vybrať zložitejšiu, komplikovanejšiu cestu, často plnú odriekania v úplne cudzom a neznámom prostre-

*Lekáreň v 18. storočí, patrón a učeň
pri vážení liečiv*

účelom získavania a zdokonaľovania nadobudnutých odborných farmaceutických vedomostí, skúseností a zručností. Každý kraj, každá nová krajina a následne aj profesionálne skúsenosti, získavané v tamojších lekárňach, boli pre lekárenských tovarišov nesmierne cenným, nenahraditeľným a všestranne obohacujúcim žriedlom dovtedy neznámych poznatkov: boli prínosom nielen pre ich ďalšiu profesionálnu dráhu, ale aj pre ich budúce úspešné hierarchické spoločenské uplatnenie, pre ich jazykové znalosti a zvýšenie schopnosti adaptácie na nové prostredie a nové situácie. Bola to aj skúška ich životaschopnosti, v ktorej sa preukázala nielen odborná pripravenosť lekárenského tovariša na uplatnenie v akomkoľvek prostredí, v akejkoľvek európskej lekárni, ale aj jeho odolnosť, odvaha a rozhodnosť, schopnosť prebýjať sa životom a spoliehať sa iba na svoje osobnostné a charakterové danosti. Súveký, drsný spôsob života, nemohol pripraviť pre tovarišov príhodnejšiu skúšku, než bola ich povinná vandrovka, ktorá mala slúžiť ako všestranne prospešná príprava na symbiózu ich úspešného profesionálneho a spoločenského uplatnenia: jedno bez druhého nebolo možné, jedno podmieňovalo existenciu druhého.

Príkladov aj z prostredia Slovenska je neúrekom. Lekárnici počas celej éry tzv. klasickej európskej lekárne patrili majetkovo i vzdelanostne do hierarchie spoločnosti, stáli na najvyšších priečkach spoločenského rebríčka, boli osobnými lekárnikmi na panovníckych dvoroch aj súčasťou sprievodov vysokých cirkevných hodnostárov, zaraďovali sa medzi významný mestský patriciát a veľmi často boli po mnoho rokov volení za richtárov slobodných kráľovských miest.

dí. Jeho profesionálne a osobné vyhliadky boli však v tomto prípade pre jeho ďalšiu kariéru nepomerne sľubnejšie a lákavejšie. Tou ambíciou bola jeho snaha nadobudnúť časom najvyššiu možnú pozíciu v súvekom lekárnictve: budúce celoživotné pôsobenie v postavení povereného správcu, provízora lekárne alebo dokonca záujem stať sa suverénnym vlastníkom lekárne, teda patrónom. Obe možnosti si vyžadovali istú dávku finančných prostriedkov, pretože prvým predpokladom realizácie tohto zámeru bolo absolvovanie tzv. vandrovky. Továrišov, chystajúcich sa na vandrovku, podporili obvykle istou finančnou čiastkou aj ich bývalí patróni.

Pod termínom „vandrovka lekárnického tovariša“ rozumieme jeho cestu do nového, neznámeho sociálneho a im prislúchajúceho profesionálneho prostredia za

Skúšky lekárníkov na univerzite v Paríži. 18. storočie.

Počas svojej vandrovky, ktorá trvala niekoľko rokov a poväčšine prebiehala v cudzine – u adeptov z územia Slovenska hlavne v nemeckých jazykových oblastiach – vystriedal dotýčny tovariš v priebehu niekoľkých rokov viacero lekární. Doba, ktorú strávil tovariš v danej lekární – obvykle to trvalo asi šesť mesiacov až jeden rok – bezprostredne závisela od vopred dohodnutých podmienok medzi ním a majiteľom lekárne, mohla však pokračovať aj dlhší čas alebo sa jej doba skracovala. Niekedy, ak bol majiteľ lekárne veľmi ústretový a hlavne všestranne spokojný s účinkovaním tovariša, mu ponúkol aj ďalšiu možnosť predĺženia jeho zamestnania. Tovariš mal v prípade iných zámerov možnosť túto ponuku odmietnuť a prijať novú možnosť v inej lekární. Každopádne, po ukončení každej z týchto fáz vzdelávania, mu majiteľ lekárne písomne vystavil a odovzdal prepúšťací list, v ktorom bol povinný pomerne podrobne opísať čas a priebeh profesionálneho pôsobenia tovariša v jeho lekární, kriticky a objektívne poukázať na jeho odborné znalosti z jednotlivých disciplín, ako aj jeho pohotovosť, disciplínu a charakterové vlastnosti. Tento písomný doklad, resp. odporúčací list bol vlastne tovarišovým osvedčením, či vysvedčením a týmto dokumentom sa jeho držiteľ musel počas pokračujúcej vandrovky pri záujme o pôsobenie v ďalšej lekární bezpodmienečne preukázať. Bez jeho vlastníctva ho potenciálny nový patrón nemohol prijať. To isté platilo, ak tovariš vandrovku ukončil a hodlal sa po jej úspešnom ukončení uchádzať o provízorstvo alebo vlastníctvo lekárne.

Aj z prostredia Slovenska máme viacero príkladov a dokumentov o priebehu lekárskej vandrovky tovarišov, pochádzajúcich z nášho územia, alebo tovarišov, ktorí ako cudzinci našli na našom území ďalšie profesionálne uplatnenie. Sú to

napospol veľmi zaujímavé doklady, obsahujúce informácie o absolvovaných vandrovkách a o lokalitách, kde sa a v prostredí akých lekární v cudzine realizovali. Listiny pochádzajú z polovice 17. storočia alebo prvého decénia 18. storočia, resp. až z polovice 18. storočia.

Najstarším z nich je osvedčenie o priebehu tovarišského vzdelávania, ktoré dňa 16. decembra 1648 vydal trnavský lekárnik Ján Hell tovarišovi Jánovi Grollovi.³¹ O tri roky neskôr vydal 14. apríla 1651 podobné svedectvo tomu istému tovarišovi Jánovi Grollovi aj lekárnik Ján Groenwoldt z nemeckého prístavného mesta Embda.³² V tejto listine majiteľ lekárne uvádza, že Groll v tomto pobaltskom meste pôsobil pol roka. Koncom toho istého mesiaca, teda v apríli 1651, odovzdal podobné dobrozdanie pre tovariša Jána Grolla aj lekárnik Dirck Akviades, pôsobiaci takisto v „cisárskom slobodnom prístavnom meste Embda“.³³

V nasledujúcom desaťročí, 10. mája 1658, vystavil tovarišské vysvedčenie³⁴ Andrejovi Klebergerovi (v ďalších archívnych materiáloch aj vo forme Klebergh, Kleberg), pôvodom z Löslinu (nemecky Köslin v bývalom východnom Prusku, v súčasnosti Koszalin v Poľsku) v Pomoransku pruský lekárnik Gašpar Pirus z Marienburgu.³⁵ Pirus v tejto listine ďalším majiteľom lekární odporúčal, aby Klebergera prijali do zamestnania.³⁶ Po štyroch rokoch, 25. júna 1662, vydal odporúčajúce osvedčenie pre tohto istého Klebergera aj viedenský lekárnik Friedrich Müller z Löwensteinu.³⁷ Na základe týchto priaznivých odporúčaní sa Kleberger stal v roku 1666 majiteľom novej trnavskej lekárne s názvom U zlatého leva.³⁸

Písomné svedectvá, vydané postupne počas vandrovky Klebergerovi, pomerne presvedčivo mapujú jej priebeh. Doteraz zachytené písomné správy nám dokumentujú, že odišiel z rodného Koszalina vo východnom Prusku, pôsobil v lekárni v Malborku a napokon aj vo Viedni, až nakoniec ako majiteľ lekárne zakotvil a našiel natrvalo uplatnenie v našej Trnave. Dá sa predpokladať, ale zatiaľ nie dokázať, že tých lekární počas jeho vandrovky bol ešte väčší počet. Podľa dnešného stavu poznatkov sa tento vzdelávací cyklus realizoval cca v rokoch 1657 – 1662, trval teda zhruba päť rokov.

Dňa 9. marca 1656 adresoval významný prešovský lekárnik Ján Weber list magistrátu mesta Levoče. Žiadal ho, aby prijalo do funkcie správcu mestskej lekárne jeho adoptovaného syna Jána Juraja Stierbitza, ktorý bol vo Weberom vlastnenej prešovskej lekárni 2 roky učňom a vyučil sa tam aj za tovariša. Osobitný význam

31 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. 166.

32 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. S 30.

33 Súveký názov tohto nemeckého prístavného mesta je Emden.

34 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listiny - doplnky 1498-1780. Inventár.

35 Marienburg dnes patrí Poľsku a jeho súčasný názov je Malbork.

36 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny - doplnky 1498-1780. Inventár, listina č. 181. Názov mesta Löslin v bývalom východnom Prusku má dnes v nemčine formu Köslin. V súčasnosti sa nachádza v poľskom Pomoransku a je uvádzaný pod názvom Koszalin.

37 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. 190.

38 ŠA Bratislava-vidiek, archív Modra, Magistrát mesta Modry, listiny 1439-1785, listina č. 204.

má v liste poznámka, že Stierbitz „ako schopný mladík sa práve vrátil z vandrovky v cudzine.“ Weber súčasne mestu Levoča oznámil, že bol s jeho účinkovaním vo svojej prešovskej lekárni veľmi spokojný, že sa mu osvedčil ako dobrý receptárius, výborný botanik a znalec liečivých rastlín „aké nielen lekárnici, ale ani samotní lekári nepoznajú.“ Ako Stierbitzov tútor a protektor si Weber vysoko cenil aj jeho ďalšiu vlastnosť, konkrétne že „neholduje alkoholu, pretože sa to nemal u koho naučiť“ („Wie er's bey mir nicht hat gelehret“). Navyše žije tichým životom, ovláda štyri jazyky a pochádza z váženej rodiny. Citovaný unikátny dokument je o. i. aj presvedčivým dôkazom o dôležitosti odporúčacieho sprievodného listu, písomného dokladu o odbornom a mravnom profile uchádzača o funkciu provizora lekárne. Navyše Weber venoval Stierbitzovi na uľahčenie začiatku prevádzky budúcej lekárne isté kvantum liečiv a tiež zaň zložil magistrátu Levoče kauciu vo výške 100 zlatých.^{39, 40}

Rytina Jána Webera z roku 1662

Vyučovanie v lekárni v 15. storočí. Patrón a učeň

39 ŠA Spišská Nová Ves, Archív mesta Levoča, AM-LXII /92/7.

40 BARTUNEK, Anton – PETROCIOVÁ, Odette. *Vzájomné vzťahy medzi prešovským a levočským lekárstvom v 17. - 19. stor.* Československá farmacie, 1984, 7, 308-309. Pozri tiež: BARADLAI, János. *A magyarországi gyógyszerészet története.* I., Budapest, 1930, 153-157

Lekárneň v 17. storočí. Učňi a tovariši na obr. vpravo

Nemenej zaujímavým je aj písomný materiál ohľadne vandrovky, ktorú v prvom decénií 18. storočia absolvoval lekárenský tovariš Michal Scholtz, narodený v Užhorode. Po skončení učenia mu ho 23. decembra 1710 napísala a odovzdala Regina Bresienová, majiteľka lekárne v meste Tilsit.⁴¹ Po skončení vandrovky sa Scholtz rozhodol pre pôsobenie v Prešove, kde sa stal správcom lekárne, ktorej vlastníkom bol lekár Ján Hambacher.⁴² Majiteľka tilsitskej lekárne v originálnom osvedčení, sformulovanom v nemčine, uvádza: „Ja, Regina Briesienová, majiteľka mestskej lekárne v Tilsite, zapisujem a priznávam týmto, že držiteľ tohto spisu, ctihodným umením vládnuci Michal Scholtz z Užhorodu v Hornom Uhorsku, slúžil u mňa pol roka v tejto lekárni a celý čas sa správal usilovne, verne a vytrvalo tak, že ako ja, tak aj každý iný mal z toho veľkú radosť. Rada by som bola bývala, keby bol ešte dlhšie ostal u mňa, ale keďže sa rozhodol skúsiť to s týmto počestným umením aj na iných miestach, požiadal ma o toto svedectvo jeho dobrého správania a preto som mu to

41 Tilsit, dnes pod názvom Tylža, leží v súčasnej Litve na brehu rieky Memel.

42 BARTUNEK, Anton. *Dejiny lekární v Prešove*. Rigorózna práca na Farmaceutickej fakulte Univerzity Karlovej v Hradci Králové, 1978, 105-107.

vydala, aby aj na iných miestach ho poctili svojou priazňou, ako by sa patrilo k jeho postaveniu a dôstojnosti nielen pre jeho dobré správanie, ale aj pre jeho usilovnosť v práci. Toto odporúčanie som vlastnoručne podpísala a stalo sa to v Tilsite dňa 23. decembra 1710. roku.”⁴³

Tento dokument, publikovaný tu v preklade v plnom znení, môžeme považovať za prototyp a vzor ostatných osvedčení o lekárskej tovarišskej praxi. Celým svojím obsahom stručne, ale nanajvýš zrozumiteľne, triezvym štýlom demonštroval okolnosti priaznivého pôsobenia lekárenského tovariša Scholtza v lekárni, stovky kilometrov vzdalenej od jeho rodiska i jeho budúceho pôsobiska v Prešove. Z textu osvedčenia je možné vyrozumieť, že Scholtz postupoval počas vandrovky veľmi prezieravo a napriek lákavej ponuke majiteľky sa cieľavedome usiloval nadobudnúť čo najviac nových poznatkov a skúseností aj v iných lekárňach. Bresienovej lekárne v Tilsite bola zrejme iba jednou z viacerých epizód jeho putovania za vzdelaním.

Ešte komplexnejšie, aj tírónsku, aj tovarišskú prax, zachytáva ďalší archívny dokument. Lekárnický učeň Karol Institoris st., pôvodom z Levoče, prijal 7. februára 1757 svedectvo o svojej učňovskej praxi od bansko-bystrického lekárnika Karola Tutzenhaller, majiteľa tamojšej lekárne U čierneho orla. Tutzenhaller v ňom potvrdil, že Institoris pôsobil v jeho lekárni v pozícii učňa celé štyri roky. Institoris potom celý jeden rok pokračoval vo svojej tirocinálnej praxi aj v ďalšej lekárni v Banskej Bystrici pod vedením majiteľa lekárnika Juraja Czerwu. V jeho lekárni zrejme vykonal aj tirocinálnu skúšku a potom v role tovariša odišiel do Bratislavy. Tamojší majiteľ lekárne U zlatého grífa Andrej Kochmeister mu totiž vydal svedectvo, že v tejto lekárni pôsobil ako tovariš počas jedného roka, do roku 1759. Institorisova vandroverka potom pokračovala na území dnešného Nemecka: frankfurtský lekárnik Ján Matej Heweitzky z lekárne U zlatého jeleňa v ním spísanom dokumente uviedol, že Institoris zotrval ako tovariš v jeho lekárni tri roky – 1759 až 1761. Vandroverka tohto levočského rodáka trvala ešte jeden až dva roky. Lekárnik Ján Krištof Kib z nemeckého Bieberbachu písomne dosvedčil, že v lekárni pod jeho vedením pracoval Institoris v roku 1762. Ako budúci majiteľ lekárne sa Institoris vrátil do svojho levočského rodiska v roku 1763 alebo 1764, kedy na mestskom magistráte zložil poplatok, vyrúbený v súvislosti so založením vlastnej lekárne, ktorej dal – podľa vzoru svojho frankfurtského patróna – názov U zlatého jeleňa. Vieme tiež – čo však už súvisí s novšou vývojovou fázou vzdelávania lekárníkov – že Institoris až o ďalších 20 rokov, roku 1784, absolvoval na univerzite v Budíne povinné univerzitné vzdelávanie lekárníkov i požadovanú komisionálnu skúšku. Urobil tak teda až s vyše 10-ročným oneskorením a pod hrozbou násilného odobratia lekárne z dôvodu nesplnených kvalifikačných predpokladov pre vedenie lekárne.⁴⁴ Institoris sa teda zaradil ešte do tej generácie adeptov lekárnictva, ktorí nadobúdali prvú fázu svojho lekárskeho vzdelávania práve v období záverečnej etapy tirocinálno-tovarišského vzdelávania lekárníkov, realizovaného výlučne v lekárenskom prostredí. O pár rokov neskôr ho už však ešte v produktívnom veku zastihla reformným

43 Súkromný archív PhMr. Júliusa Gyulaia Gaála. Dokument je po úmrtí majiteľa nezvestný.

44 PETROCIOVÁ, Odette. *Vývoj siete lekární na Slovensku XII. Z dejín lekární v Levoči*. Hradec Králové : FaF UK, 1978, 233 s.

zákonom stanovená povinnosť absolvovať nielen aprobáciu svojich lekárnických vedomostí pred skúšobnou univerzitnou komisiou, ale podstúpiť ešte predtým aj jeden rok trvajúce vzdelávanie na lekárskej fakulte príslušnej univerzity.

V súvislosti s vyššie spomenutým typom učňovského vzdelávania farmaceutov je potrebné sa zmieniť aj o jeho zvláštnej variante, o fenoméne, ktorý je zvlášť charakteristický pre územie Slovenska 17. a 18. storočia. Aj táto forma vzdelávania budúcich farmaceutov síce prebiehala v lekárenskom prostredí, na pôde lekárenských laboratórií, ale v odbornej a profesionálnej gescii tzv. súkromných lekársko-lekárnických škôl, ktorých patrónom, majiteľom a súčasne vyučujúcim bol veľmi vzdelaný lekárnik a univerzitne vzdelaný lekár, teda osobnosť, praktizujúca veľmi úspešne a súbežne obidve zdravotnícke povolania naraz. Táto svojrázna éra trvala na Slovensku asi jedno storočie: na jednej strane výrazne pozdvihla odbornú úroveň lekárnictva na našom území, nakoľko osobnostný vklad prevádzkovateľov týchto škôl sa veľmi kladne prejavil na úrovni vzdelávania i odbornej erudície ich absolventov, ale na strane druhej vlastníctvo lekární týmito ambivalentnými odborníkmi vo veľkej miere deformovalo konkurenčné prostredie v oblasti verejného zdravotníctva, poskytovalo príležitosť na manipuláciu s cenami liekov pre obyvateľstvo, mohlo vyvolávať dojem jeho poškodzovania, čiže zneužívania postavenia súbežného vykonávania oboch funkcií verejného zdravotníctva – lekárskej i lekárskej. Konečne, žiaľ, to poznáme aj z dnešnej praxe. Osvietenské reformy tento spôsob vykonávania zdravotníckej činnosti striktne odmietli a razantne zlikvidovali: lekári boli, na rozdiel od dneška, bezpodmienečne povinní vzdať sa podnikania v oblasti farmácie.

Už vyššie spomenutý prešovský lekárnik Ján Weber (1612 – 1684), menovaný cisárom do funkcie hlavného lekárnika Horného Uhorska, bol zakladateľom najstaršej známej lekársko-lekárskej školy na území Slovenska. Vznikla po roku 1650 (prvá zmienka o jej existencii je z roku 1665) a jej sídlom sa zrejme stala Weberova lekáreň, ktorá sa nachádzala v centre mesta, na jeho hlavnej ulici. Podobne ako u ďalších našich škôl tohto typu, nebola to škola, ktorá mala obvyklú podobu klasickej, či oficiálnej vzdelávacej inštitúcie, jej žiaci, či absolventi totiž boli skôr následníkmi učenia Jána Webera ako úctyhodnej autority súvekeho verejného zdravotníctva, pokračovateľmi jeho „školy“. Adepti na povolanie lekárnika sa tu vyučili lekárníckemu umeniu, „ars pharmaceutica“, absolvovali – podobne ako už zmienený Stierbitz – tirocinálnu skúšku a vandrovkú a následne sa rozhodli ako naslovovzatí odborníci nájsť celoživotné uplatnenie v prostredí lekárskej, resp. mohli mať ešte ambicióznejšie ciele: uchádzať sa s morálnou alebo finančnou podporou svojho patróna o prijatie na štúdium medicíny na lekárskej fakulte obvykle niektorej z nemeckých univerzít.

Jána Webera zaraďujeme, vzhľadom na význam odkazu jeho života a zanechaného diela, na najvyššiu priečku zoznamu predstaviteľov starších dejín slovenského lekárnictva. Sám seba vo svojich publikáciách okrem epitetonu „apothecarius eperiesiensis“ označoval aj prívlastkom „physicus ordinarius“, teda riadny lekár, avšak doteraz sa neobjavila a nenašla ani jediná zmienka o tom, že bol absolventom lekárskej fakulty niektorej európskej univerzity. Bol to však po všetkých stránkach medicínsky a farmaceuticky veľmi vzdelaný človek. Jeho erudícia sa v tomto ohľade najvýraznejšie prejavila v jeho diele *Amuletum*, to jest *Zpráva krátká a Potřebná o Moru...*, vydanom knižne ako vôbec prvá známa publikácia v domácom jazyku

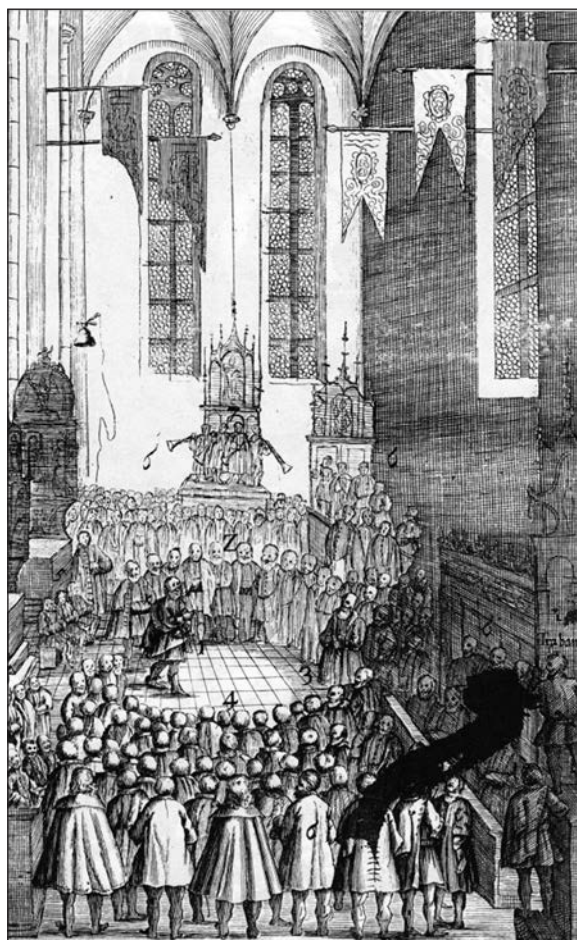
(mierne slovakizovanej bibličtine, resp. jazyku slovenských evanjelikov) so zdravotníckou tematikou v Levoči v roku 1645.⁴⁵ Okrem toho vyšla súbežne aj v nemčine a maďarčine.

Z Weberovej školy poznáme po mene troch absolventov. Z nich – ako sám pri publikovaní oslavných veršov na svojho patróna uvádza – „officinae autoris pharmaciae studiosus“ Bierbüchsius Huxar pochádzal z ďalekého Westfálska. Huxar uverejnil vo Weberovej knihe

Lectio principum⁴⁶ na počesť svojho patróna dobe primeranú oslavnú ódu. Jeho stopa sa však potom z Prešova vytráca, o jeho ďalších osudoch nevieme nič.

Ďalším Weberovým žiakom a nasledovníkom bol banskobystričský rodák Ferdinand Khien, ktorý sa stal prakticky členom Weberovej rodiny a vychovávateľom jeho troch najstarších synov – Fridricha, budúceho prešovského notára, Jána Juraja, otcovho nasledovníka v lekárnickom povolání a Daniela, ktorý pred smrťou žil v Szolnoku, kde – podľa Rezika –

„zastával akýsi úrad“. V ďalšej Weberovej knihe Janus Bifrons,⁴⁷ sú títo synovia spolu so svojim protektorom Khienom znázornení na rytine vyobrazenia inštalácie Jána Webera za prešovského richtára v chráme sv. Mikuláša. Podobne ako u Huxara bola v spomenutom Lectio principum publikovaná aj Khienova oslavná báseň na Jána Webera. Autor v nej s obdivom a úctou v roku 1665 zo vzdialeného Nemecka, v polovici svojho univerzitného štúdia, spomína na svoje účinkovanie v lekársko-lekárnickej Weberovej škole. Na záver sa uviedol týmito slovami: „Iam, iam, ad exteris Oras Medicinae Studii continuandi gratia abiturienti in perpetuum debi-

Inštalácia Jána Webera za prešovského richtára (v strede). Vľavo sedia jeho traja synovia a pri nich F. Khien, ich vychovávateľ.

45 WEBER, Ján. *Amuletum. To jest: Zpráva krátká a potřebná o Moru, Jakýchby Prostředků náležitých y zdraví y Nemocni w Čas moru užívati měli, učiněná od Jana Webera, Apatikáře Pressowského.* Levoča, Brewerova tlačiareň, 1645. Faksimile Amuleta sú publikované aj v: BARTUNEK, Anton. *Amuletum. Život a dielo lekárnik Jána Webera 1612-1684.* Martin, 1984, 9-101

46 WEBER, Ján. *Lectio Principum.* Levoča : Brewerova tlačiareň, 1665.

47 WEBER, Ján. *Janus Bifrons.* Levoča : Brewerova tlačiareň, 1662.

tae gratitudinis tesseram Domino Patroni Suo Maximo, olim Pharmaceutis studiis Discipulus et filiorum apposuit“.⁴⁸ Khien sa po absolvovaní prešovského vzdelávania stal poslucháčom lekárskej fakulty chýrnej univerzity vo Wittenbergu. Na štúdium medicíny sa tam zapísal v roku 1663 a doktorát získal po obhájení diplomovej práce *De phrenetide* (O chorobách bránice) v roku 1667.⁴⁹ Potom sa vrátil do Prešova a celý život tu úspešne účinkoval vo funkcii mestského lekára.

Tretím Weberovým žiakom bol Ján Fridely (Fridelius), pochádzajúci z Bratislavy. Jeho osud sa podobal Khienovmu: už rok pred Khienom, v roku 1662, odišiel študovať medicínu, najprv do Lipska, ale potom sa pripojil ku Khienovi do Wittenbergu a štúdium tam ukončili spolu v rovnakom roku. Je zrejmé, že ich prešovská kolegialita a blízke vzájomné vzťahy pokračovali aj v Nemecku. Frideliho dizertačná práca sa zaoberala angínou a jej liečbou (*De angina et eius curation*). Na rozdiel od Khiena však zostal pôsobiť na pôde univerzity ešte dva roky a prednášal tam na katedre internej medicíny. Napísal ešte dve práce – *De hydrops* (O vodnatieľke) a *De pleuritide* (O zápale pľúc). Aj Frideli sa stal významným prešovským mešťanom a uznávaným lekárom.⁵⁰

Zo získaných informácií o žiakoch Weberovej školy a ich kvalitnom životnom uplatnení je zrejmé, že ich prešovské preduniverzitné vzdelávanie zohralo v ich profesionálnej kariére významnú rolu. Nadobudli tu dôležité odborné informácie z celej oblasti verejného zdravotníctva, získali erudíciu farmaceuta, vo veľkom rozsahu sa priamo v praxi denne stretávali aj s možnosťami praktického uplatnenia dovtedy získaných poznatkov a skúseností v oblasti lekárskej činnosti i medicíny. Každodenný bezprostredný kontakt s tak erudovaným človekom ako bol ich mentor a vzor Ján Weber, znalec starovekých i novovekých medicínskych a farmaceutických spisov, mnohostranne zapojený nielen do spoločenského a politického života Prešova, Pentapolitany, ale aj do celoštátneho diania, ktorý poskytoval svojim žiakom také penzum skúseností, ktoré by vzdelávaním, obvyklým pre túto dobu, nenadobudli na inom mieste súvekeho Uhorska.⁵¹

Asi o polstoročie rokov neskôr (1713) vznikla podobná škola v Banskej Bystrici. Jej zakladateľ, lekárnik a lekár Karol Otto Moller, nazývaný Uhorský Hippokrates, bol podobne ako Weber nielen viacnásobným richtárom svojho mesta, ale aj majiteľom dvoch lekární. Mal rozsiahlu medicínsku prax, liečil Františka Rákociho i ďalších významných šľachticov, mal skvele vybavené lekárske laboratóriá, na základe priamych kontaktov s partnermi v Nemecku dovážal najkvalitnejšie liečivá a pripravoval z nich účinné liečivé prípravky. Jeho dve lekárne sa stali pre Banskú

48 Vo voľnom preklade: „Teraz, už skutočne pokračujúci v štúdiu medicíny v Nemecku, ustavične s vďačnosťou zaviazaný posol svojho vznešeného pána patróna a kedysi jeho lekárnický žiak a blízky jeho synov...“.

49 Khien sa zapísal na štúdium vo Wittenbergu v januári 1663, promoval v marci 1667. BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, s. 104.

50 Frideli uskutočnil zápis na univerzitu vo Wittenbergu v októbri 1662. Promoval v júli 1666. Pozri: BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, s. 107.

51 BARTUNEK, Anton. *Amuletum. Život a dielo prešovského lekárniky Jána Webera*. Martin, 1984, 115 s.

Bystricu fenoménom: vyučoval tam svojich žiakov farmaceutickému umeniu i medicíne. Spolupracoval so svojimi nemeckými priateľmi (hlavne lekárnikom Fridrichom Richtermom z Halle), od ktorých získaval nielen liečivá na prípravu liekov, ale aj skvelé návody na ich realizáciu. Najznámejším Mollerovým prípravkom bola Esencia dulcis, ktorá mala údajne blahodarný účinok. Vo svojej škole zhromaždil neskorší výkvet vedeckého života na Slovensku. K jeho žiakom, ktorí sa najprv tradičným spôsobom vyškolili pre činnosť lekárnik a následne odišli do Nemecka študovať medicínu, patrili o. i. aj najskvelejší lekárnici a lekári súvekeho Uhorska – Andrej Hermann, vlastný syn – nasledovník a dedič Gottfried Moller, Ján Daniel Perlici, Matej Institoris – Mošovský, Ján Justus Torkoš, Juraj Zacharides, Štefan Anton Kochlač, Juraj Vette, Andrej Kugler, Samuel Máдай, školu – ale v inom než zdravotníckom ponímaní – navštevovala aj „veľká ozdoba Uhorska“, polyhistor európskeho formátu Matej Bel. Prednášal tam filozofiu. Moller pre svojich žiakov napísal v roku 1726 učebnicu, ktorá zostala v rukopise. Dal jej – v slovenskom preklade – názov Súhrnné metódy liečenia chorôb⁵². Všetci spomenutí absolventi Mollerovej školy sa svorne po ukončení štúdií v cudzine vrátili na Slovensko, dlhé roky úzko spolupracovali – v mnohých smeroch boli následne aj v príbuzenskom pomere – a stali sa bezkonkurenčne absolútnymi špičkami vedeckého života našej krajiny.^{53, 54, 55, 56} Po Mollerovej smrti v roku 1747 jeho škola zanikla.

K. O. Moller

Literatúra uvádza, že podobnú súkromnú zdravotnícku školu prevádzkoval v Kežmarku od roku 1720 aj Daniel Fischer. O bližších časových reláciách a jej absolventoch však nemáme žiadne údaje. Mala lokálny charakter.⁵⁷

-
- 52 BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, s. 207-209. Latinský názov tejto učebnice je *Succinta morbos curandi methodus*. Pozri: NIKLÍČEK, Ladislav - ŠTEIN, Karel. *Dějiny medicíny v datech a faktech*. Praha, 1985, 86 (pozn.: v tejto práci v slove „morbos“ chýba „s“).
- 53 SENČEK, Richard, R. Moller Carl Otto - Uhorský Hippokrates. In *Banskobystrický permon*, 10, 2012, 3, 2.
- 54 KLEMENT, Cyril. *Verejné zdravotníctvo a jeho história v banskobystrickom regióne*. Banská Bystrica, 2016, 382-383.
- 55 JUNAS, Ján - BOKESOVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Martin, 1985, 390-400.
- 56 FERENCOVÁ, Elena - KUKUROVÁ, Eva. Uhorský Hippokrates K. O. Moller. In *XII. zborník z dejín fyziky*. Bratislava, 2006, 123-125.
- 57 Fischer bol blízkym spolupracovníkom vyššie spomenutých osobností a spolu s nimi sa neúspešne pokúsil založiť aj prvú vedeckú spoločnosť v dejinách Uhorska. Pre dlhotrvajúce a neutíchajúce konfesiónálne rozbroje však aj tieto ušľachtilé zámery stroskotali. Pozri: BARTUNEK, Anton. *Dejiny slovenského lekárnictva I.*, 10. stor. - 1918, Prešov, 2012, 256 s.

Všetky doteraz spomínané pravidlá vzdelávania farmaceutov sa prirodzene uplatňovali na všetkých tzv. provinčných územiach rakúskej monarchie, teda všade na vidieku, mimo sídla monarchie, jej metropoly Viedne. Dozor nad systémom a kvalitou vzdelávania zdravotníckych osôb, teda hlavne lekárov a lekárníkov, mali vykonávať župné a mestské mocenské orgány. Tieto však boli síce vybavené právomocami, ich odborné možnosti však boli chabé: mestskí lekári ich poväčšine nevykonávali, alebo ich realizovali liknavo, nedbalo a azda aj neobjektívne: svoju rolu tu zohrával iste aj mizivý počet lekárov i lekárníkov a ich vzájomná profesionálna a často aj príbuzenská previazanosť. Túto železnú obruč zotrvačnosti nebolo možné počas storočí prelomiť. Iná situácia perzistovala priamo v metropole, v priamom dohľade panovníckeho dvora a v zornom poli výkvetu monarchie i návštevníkov z cudziny: verejné zdravotníctvo tu pôsobilo v nepomerne kritickjšom prostredí, než napr. v hociktorom provinčnom slobodnom kráľovskom meste. Táto situácia si – asi o dve storočia skôr než v provinciách – priamo vyžiadala podstatne väčšiu pozornosť úradov. Prejavila sa aj v podobe razantnejšej regulácie výkonu farmaceutickej činnosti. Jej začiatky siahajú už do 16. storočia.

Vo Viedni vstúpil v roku 1522 do platnosti tzv. *Ordo politiae*, čiže Verejný poriadok, v ktorom panovník uložil mestu Viedeň o. i. aj povinnosť jedenkrát ročne vykonať prísnu vizitáciu tamojších lekární s kontrolou vzdelania ich pracovníkov i cenotvorby liečiv.⁵⁸ O štyri roky neskôr, roku 1526, keď sa po moháčskej katastrofe stala Bratislava hlavným mestom Uhorska a na trón sa dostali počnúc Ferdinandom I. Habsburgovci, boli tieto vizitačné povinnosti prenesené aj na jej magistrát („...doctoribus autem mentionatae Facultatis in Apothecas ad lubitum visitande concessum“). Stalo sa to vydaním *Politio sanita*. Tento fakt o poznanie zmenil situáciu lekární existujúcich na jej území, kde kontrolná činnosť mestských orgánov paberkovala v rovnakej miere ako na ostatnom vidieku. V podstate sa začala nová éra bratislavskej farmácie, lekárne sa dostali pod priamy dohľad centrálnych orgánov do takej miery, že panovník na veľkú nevôľu miestneho magistrátu zasahoval aj do zriaďovania nových lekární: pôvodné *Ordo politiae* vošlo teda do platnosti aj pre územie tohto mesta. V roku 1602 bolo podobné nariadenie vydané aj Rudolfom II. a po ňom aj Ferdinandom III.⁵⁹ Okrem iného sa tam nariaďovalo, aby lekárnici Viedne i Bratislavy mali zákonný katolícky pôvod, aspoň čiastočne ovládali latinský jazyk a pracovali v lekárni najmenej štyri roky. Ferdinand III. v roku 1644 svojim sanitárnym zákonom (*Lex sanitaria Ferdinandina*) nariadil, aby v rakúskej časti monarchie (teda tam, kde existovali lekárske fakulty) skladali lekárnici povinné skúšky na univerzite. Od tých čias teda po tirocínálnej praxi boli bratislavskí lekárnici povinní zložiť tirocínálnu skúšku pred úradnou komisiou na univerzite vo Viedni.⁶⁰

58 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie* (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie), Trenčín, 1990, s. 67-69

59 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie* (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie), Trenčín, 1990, s. 67-69. Pozri tiež: ZALAI, Károly. *Ezer év egészségügyi jogszabály-alkotásának fontosabb gyógyyszerészeti vonatkozásai*. Gyógyszerészet, 1973, 17, s. 23-24.

60 RUSEK, Václav. *Vývoj farmaceutického školství*. Solutio, Praha, 1996, 158. Taktiež: RUSEK, Václav a kol. *Kapitoly z dějin čs. farmacie*. Bratislava, 1970, 153-154.

Všetky doteraz spomenuté nariadenia panovníkov boli v roku 1664 prehodnotené, inovované na nové pomery a zjednotené do jedného príkazu, do Ordo Pharmacopoeiarum Vienstium, Viedenského lekárskeho poriadku.⁶¹ Boli ním zavedené do praxe prevratné novinky, týkajúce sa vzdelávania lekárníkov oboch hlavných miest ríše – Viedne i Bratislavy: boli im nariadené povinné skúšky na lekárskej fakulte viedenskej univerzity a navyše aj súhlasné absolvovanie povinnej profesionálnej prisahy. Tento vývoj vzdelávania farmaceutov, pôsobiach v oboch metropolách ríše, predstihol teda presne o 106 rokov proces, ktorý vstúpil do platnosti pre rozsiahle oblasti ríšskych provincií.

Kým sa však tieto dobre mienené reformy aj v prostredí Bratislavy udomácnili a vošli do povedomia lekárskej verejnosti, ubehlo ešte pomerne mnoho rokov. Nie je jednoduché inkorporovať revolučne znejúce novinky do konzervatívneho prostredia, v ktorom po celé stáročia platil nemenný rytmus a také pravidlá v oblasti vzdelávania, ktoré lekárskej obci viac – menej vyhovovali, boli zaužívané a hlboko zakorenené a nik z mimolekárskej sféry do nich nevstupoval. So železnou pravidelnosťou sa tu uplatňovala axióma „nerušte moje kruhy“. Navyše 22. augusta 1727 nariadil cisár Karol VI. osobitným mandátom – ako ráznu reakciu na vášnivé spory medzi bratislavskými jezuitskými a civilnými lekárníkmi – aby boli všetky lekárne bez výnimky vizitované⁶² a aby súčasne boli preverené aj vedomosti a zručnosti tamajších lekárníkov. Výsledky kontroly boli šokujúce a v plnom rozsahu sa potvrdila správnosť požiadaviek na univerzitné vzdelávanie lekárníkov: lekárník Christian Walter z lekárne U sv. Trojice nedodržiaval pri svojej práci elementárne predpisy, nevedel žiadnu predpísanú písomnú dokumentáciu, neovládal latinčinu a nedokázal odpovedať na položené otázky, nerozoznal kvalitné lieky od nekvalitných a aj pri laboratórnej práci sa prejavila jeho neschopnosť. Vizitačná komisia konštatovala, že ďalší lekárník Ján Schwarz z lekárne U bieleho leva a Ernest Hofkunst z lekárne U červeného raka preukázali svoje schopnosti „ako-tak“. Na rozdiel od nich svoju farmaceutickú erudíciu znamenite prejavil, už v súvislosti so vzdelávaním Inštitutisa vyššie spomínaný Andrej Kochmeister z lekárne U zlatého grífa, ktorý výborne ovládal aj latinčinu. Kochmeisterovi sa teda jeho v Nemecku nadobudnutá lekárska erudícia veľmi osvedčila. Lekárník Juraj Pelz, majiteľ lekárne U čierneho orla dokonca ani nebol skúšaný, nakoľko na rozdiel od predošlých už vlastnil diplom z viedenskej univerzity, ako jediný z bratislavských lekárníkov teda vyhovel pra-

61 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie)*, Trenčín, 1990. Pozri tiež: ZALAI, Károly. *Ezer év egészségügyi jogszabály-alkotásának fontosabb gyógyyszerész vonatkozásai*. Gyógyszerészet, 1973, 17, 23-28.

62 Do roku 1727 si úrady nevynucovali vizitáciu rehoľných lekární, tieto teda nepodliehali laickým kontrolám mestských, či stoličných úradov a ich lekárov. Rehoľní lekárníci boli totiž obvykle odborne veľmi zdatnými profesionálmi a civilné úrady rešpektovali autonómiu cirkvi. Zárok panovníka bol zrejme reakciou na roky trvajúce chronické sťažnosti civilných farmaceutov, ktorí pociťovali dobročinnú aktivitu cirkevných lekární ako nezvládnuteľnú konkurenciu a snažili sa neustále o jej likvidáciu. Podarilo sa im to až za vlády Márie Terézie v polovici 18. stor., ktorá činnosť väčšiny cirkevných lekární zakázala. Pozri aj: BOKESOVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava, 1973, 136.

vidlám, ktoré určil Ordo Pharmacopoeiarum Vienensium... Táto vizitácia zreteľne demonštruje oprávnené požiadavky na reformu vzdelávania lekárníkov a jej akútne zavedenie do praxe.^{63, 64}

Veľkú časť 17. storočia považujeme za „zlatú éru“ slovenského lekárnictva. Jeho koniec však veľmi hlboko a nepriaznivo zasiahol aj túto časť spoločenského života. Neustále nepokoje, pretrvávajúce stavovské povstania, ničivé morové epidémie, ktoré často v rozsiahlych oblastiach Slovenska takmer vyhubili alebo zdecimovali obyvateľstvo miest i vidieka a následné rabovanie a požiare sa prehupli aj do prvých dvoch decénií 18. storočia. Monarchii trvalo niekoľko desaťročí, kým sa zastavil pokles populácie a následne aj jeho stagnácia. Vnútorne prnutie vo všetkých sférach politického a hospodárskeho života si prirodzenou cestou vyžiadalo všeobecne akceptovanú spoločenskú požiadavku – uskutočnenie zásadných, modernizačných a razantných reforiem, ktoré by zasiahli všetky oblasti života spoločnosti: hospodárstvo, infraštruktúru, vzdelávanie, verejné zdravotníctvo, štátnu správu i armádu.

V súvekých spoločenských pomeroch mohla tieto prevratné zmeny vo forme rozsiahlej centralizácie realizovať iba osvietenská monarchia – azda vtedy, v tejto konštelácii jediná príhodná forma vlády. Dejiny ponúkli habsburskej monarchii zhodou priaznivo naklonených okolností takéhoto vládcu – Máriu Teréziu a jej samej dobrých radcov. Za štyri desaťročia jej vlády sa zrodil na podhubí všeobecnej zaostalosti na túto dobu moderný štát – osvietenská absolutistická monarchia. Tomuto vývoju napomohol aj fakt, že až takmer do konca storočia nevedla žiadny ozbrojený konflikt, nebola teda nútená rozptyľovať sa vonkajšími rušivými vplyvmi a zafažovať štátnu pokladnicu. V centre jej pozornosti bola prevažne starostlivosť o zdarnú realizáciu reforiem spoločnosti.

63 BARTUNEK, Anton. *Dejiny slovenského lekárnictva I. 10. stor. - 1918*. Prešov, 2012, s. 179.

64 BANDŽÁKOVÁ, Anna. Dejiny lekární v Bratislave. In *Z dejín farmácie* (Zborník z 2. sympózia z dejín farmácie), Trenčín, 1990, s. 68.